

Zbornik ob 650-letnici Novega mesta

NOVO MESTO

1965-2015

6	Novo mesto piše prihodnost že 650 let		
6	Predgovor	132	Andreja Kopač Tam je Novo mesto, začetek poti
8	Uvod	148	Peter Kopš Razvoj zdravstva v Novem mestu med letoma 1965 in 2015
14	Aleš Gabrič Mesto dveh hitrosti	162	Janez Usenik in Janez Povh Univerza v Novem mestu: Pregled stanja ob 650-letnici Novega mesta
38	Marijan Ravbar Novo mesto: razvojni generator v regionalnem razvoju?	176	Natalija Petakovič Gimnazija Novo mesto: Za spoštovanje in znanje – že 269 let
50	Jelka Hudaklin Urbanistični razvoj Novega mesta v zadnjih 50 letih	184	Rosa Mohar Razvoj strokovnega šolstva v zadnjih petdesetih letih
64	Joža Miklič Prispevki za zgodovino gospodarske ustvarjalnosti v Novem mestu	196	Tone Andrejčič Osnovno šolstvo v Novem mestu
78	Tomaž Kancilija Novomeška pisava – resničnost ali mit	210	Marijan Smrke »Kruh se pridelal, ne pa primoli«
98	Jožef Matijević Novomeška likovna prizadevanja zadnjih 50 let	222	Igor Vidmar Držimo pestil Zakaj že?
116	Marijan Dovič Glasbeni čudež med okljiuki Krke	238	Mitja Sadek Novomeški predsedniki in župani po drugi svetovni vojni

Novo mesto piše prihodnost že 650 let

Društvo Novo mesto z izdajo zbornika o razvoju Novega mesta v zadnjih petdesetih letih celovito zaokroža številne zapise v strokovnih knjigah, publikacijah in zbornikih, ki zajemajo bogato arheološko in zgodovinsko izročilo Novega mesta. S tem nadaljuje oz. nadgrajuje ob 600-letnici izdan zbornik *Novo mesto 1365–1965*, v katerem so strokovne prispevke objavili ugledni zgodovinarji, umetnostni zgodovinarji, arheologi in arhitekti. Ker smo na enem od razvojnih vrhuncев našega mesta, je prav, da letos, ko praznujemo 650 let pridobitve mestnih pravic, na strokovni ravni zajamemo in ovrednotimo pol stoletja družbenega, gospodarskega, kulturnega in zgodovinskega razvoja našega Novega mesta.

Društvo Novo mesto z izdajo zbornika dopolnjuje in zaokrožuje letošnje praznovanje z vsebino, ki nam bo ostala kot trajen dokument in zapis o času, ki ga Novo mesto živi oz. ga je živeło v razponu med letoma 1965 in 2015. Obdobje zadnjega pol stoletja življenja na okljuku reke Krke zajema izjemen razvojni korak tako v gospodarskem kot družbenem pogledu. Vse to je umeščeno v pomemben zgodovinski okvir prehoda v samostojno državo Slovenijo. Ta zgodovinski trenutek so sanjale številne generacije stoletja pred nami, vmes so bile vojne, v 20. stoletju dve svetovni vojni in številni regionalni spopadi. Slovenska samostojnost je velik izziv tako na kolektivni kot na individualni ravni. Ljudje smo tisti, ki oblikujemo družbo, ustanove in medsebojne odnose. V času družbenih sprememb smo se vsi delci družbe morali prilagajati oz. predrugačiti na ravni politične ureditve in gospodarskega sistema, ne nazadnje se izrazito spreminja globalno okolje in s tem tudi vsako lokalno okolje. Transzicija je posegla v vse družbene sisteme in ustanove, od šolstva in izobraževalnega sistema, kulture v vseh oblikah umetnosti in zgodovinskih interpretacij do religije in športa.

Društvo Novo mesto, ki je lani praznovalo 20-letnico delovanja, z izdajo zbornika nadaljuje tradicijo vpetosti v okolje pri ključnih razvojnih vprašanjih in svoje temeljno poslanstvo, ki je ohranjanje kulturnih, arhitekturnih, urbanističnih in družbenih vrednot Novega mesta. Društvo oz. njegovi člani so in še vedno delujejo skladno s sintagmo, ki je bila v devetdesetih letih 20. stoletja v ospredju številnih družbenih gibanj in teoretičnih pristopov: »Deluj lokalno, misli globalno.«

Zbrani članki v zborniku so prispevek k preučevanju noveše novomeške zgodovine na različnih področjih družbenega in gospodarskega življenja. In še več kot to, so popotnica in usmeritev v nove razvojne trende v prihodnosti našega mesta v svetovnih, ne zgolj regionalnih okvirjih, saj so avtorji odlični strokovnjaki s področij arhitekture, urbanizma, kulture in gospodarstva.

Preteklost in sedanjost nas vse, ki imamo radi naše mesto, zavezuje, da bomo prispevali k njegovemu razvoju v prihodnje, da se bodo v Novem mestu dobro počutili vsi občani in vse generacije. Zato naj bo zgodovina naša učiteljica, da ne bomo ponavljali napak ter da bomo na podlagi znanja in izkušenj z vizijo gradili boljšo prihodnost za nas in nove rodove.

Gregor Macedoni,
župan Mestne občine Novo mesto

Predgovor

Spoštovani, zbornik, ki je pred vami, odštura poglede domačih znanstvenikov in strokovnjakov na minuli, današnji in prihodnji družbeni in gospodarski razvoj Novega mesta kot enega izmed najuspešnejših gospodarskih središč v Sloveniji. Odgovornost za izdajo osrednjega zbornika in organizacijo spremljajočega simpozija je ob praznovanju 650. obletnice ustanovitve Novega mesta prevzelo Društvo Novo mesto, ki že enaindvajset let deluje v dobro Novega mesta na področjih kulture, varstva okolja in urejanja prostora. V društvu se zavedamo aktualnih družbenih in prostorskih pojavov in procesov, ki na krilih neoliberalistične politike pritisikajo tako na naš življenjski prostor kot na izvajalce javnih funkcij. Nevladne organizacije moramo vedno bolj prevzemati številne naloge javnega sektorja, ki se v zadnjem obdobju, tudi zaradi finančne in gospodarske krize v Sloveniji in v svetu, sooča z racionalizacijo na vseh področjih svojega delovanja. Odbor ministrov Sveta Evrope je leta 2007 priznal ključni prispevek nevladnih organizacij k razvoju in uresničevanju demokracije in človekovih pravic, še posebej z ozaveščanjem javnosti in spodbujanjem sodelovanja v javnem

življenju ter zagotavljanjem transparentnosti in odgovornosti državnih in občinskih organov. Za materialni družbeni razvoj smo odgovorni tako civilna družba kot odločevalci, vsekakor pa nevladne organizacije ob tem zagotavljamo tudi osebni razvoj in vrednote, kot so sodelovanje in prostovoljno delo v korist skupnosti.

V Društvu Novo mesto smo veseli, da lahko s tem zbornikom dodamo kamenček v mozaik prazničnih dogodkov v jubilejnem letu našega mesta. Ob tem se zahvaljujemo vsem avtorjem in obema urednikoma za odlično opravljeno delo, Založbi Goga za sodelovanje in Mestni občini Novo mesto za finančno pomoč.

Tomaz Golob,
predsednik Društva Novo mesto

Uvod

Ko je postalo jasno, da Novo mesto svoje 650-letnice ne bo pričakalo s prenovljenim Narodnim domom, novo tržnico ali s kakšno drugo pomembnejšo pridobitvijo za življenje v mestu, smo v Društvu Novo mesto začeli razmišljati, kako bi častitljivo obletnico vendarle obeležili trajneje. In ena od možnosti je tudi izdaja priložnostne publikacije oz. zbornika.

Zakaj zbornik? Novo mesto je že svojo 600-letnico obeležilo tudi z izdajo zbornika *Novo mesto 1365–1965: Prispevki za zgodovino mesta*. To je bil zbornik razprav iz posameznih obdobj in področij zgodovine mesta, ki so jih prispevali tedanji ugledni strokovnjaki, po večini akademiki s področij zgodovine, umetnostne zgodovine, arheologije in arhitekture. Čeprav gre za vrhunske prispevke, pa tedanji uredniški odbor (Janko Jarc, Tone Knez, Jože Mlinarič in Jože Suhadolnik) na koncu zbornika zapiše, da jim ni uspelo udeležiti prvotne zamisli, da bi Novo mesto ob svoji 600-letnici dobilo vsaj »kolikor toliko popolno in sodobni stopnji zgodovinopisju ustrezno zgodovino« oziroma da bi »posamezne razprave zajemale dogajanje do najnovejšega časa«. Tolikšna skromnost in samokritičnost je z današnjega vidika kar pretirana, saj ta zbornik še vedno predstavlja eno najpomembnejših publikacij na temo zgodovine Novovega mesta, katerega članki z leti prav nič ne izgubljajo na svoji vrednosti, prej nasprotno.

Društvo Novo mesto ima že tradicijo izdajanja zbornikov, saj je to njegovo četrto tovrstno delo, namenjeno javnosti. Skladno s svojim poslanstvom si je društvo po svojih močeh vedno prizadevalo prispevati k vseplošnemu razvoju mesta ob spoštovanju bogatega kulturno-zgodovinskega izročila. Tako je bil prvi Novomeški zbornik *Mesto, uloga, pomen in razvoj Novovega mesta v prihodnjem tisočletju* iz leta 1996 naravnano izrazito razvojno, medtem ko je bil

drugi zbornik *Oblikovanje kulturnih ustanov in razvoj Novovega mesta v kulturno središče Dolenjske* iz leta 2000 usmerjen bolj v kulturno-zgodovinsko tematiko. S tretjim zbornikom *Novo mesto – možnosti in priložnosti iz leta 2010* pa smo skušali preveriti, v kolikšni meri so se v 14 letih od zapisa idej prvega zbornika svrti premaknile naprej, pri tem pa namereli še na nove odprte teme, ki nas čakajo v prihodnosti.

Zasnovo zbornika smo pripravili na osnovi različnih izhodišč. Predvsem smo želeli udeležiti namen snovalcev zbornika ob 600-letnici Novovega mesta, da bi pripravili zbornik razprav z različnih področij zgodovinskega, gospodarskega, kulturnega in družbenega razvoja mesta, ki bi zajemal dogajanje do najnovejšega časa, pa jim to takrat ni uspelo v tolikšni meri, kot so si želeli. Izhajali smo tudi iz dejstva, da zadnjih 50 let razvoja mesta po posameznih področjih še ni bilo temeljiteje ovrednotenih, vsekakor pa ne strnjenih na enem mestu. Pri snovanju zbornika smo morali upoštevati tudi to, da Novo mesto že ima monografijo iz leta 1996 (Stane Granda, Jovo Grobovšek, Bojan Radovič, Peter Simič), ki je v vsebinskem in grafičnem smislu na zelo visoki ravni. Prav tako je bilo treba upoštevati, da je Dolenjski muzej v tem prazničnem letu ob postavitvi razstave o novomeški preteklosti že pripravil svoj zbornik *Novo mesto: tisočletja na okljkaju Krke* in da se vsebini obeh zbornikov nikakor ne bi smeli podvajati.

Na osnovi vseh teh dejstev smo se odločili, da pripravimo zbornik, ki bi zajel čim več dejavnosti v mestu, ki so zaznamovale njegov razvoj do današnjih dni s poudarkom na zadnjih 50 letih (od 600-letnice). K sodelovanju smo povabili nekatere ugledne Novomeščane – strokovnjake in dobre poznavalce razmer v mestu, da bi kot strokovnjaki s svojih področij predstavili pogled na posamezne tematike. V zborniku je tako obdelanih kar 13 različnih področij: zgodovina,

regionalizem, prostor, gospodarstvo, zdravstvo, likovna umetnost, literatura, glasba, gledališče, šolsrvo, visoko šolstvo, religija in šport. Zborniku smo na koncu dodali še pregled vseh novomeških županov od 2. svetovne vojne, ki ga do zdaj še nismo imeli. Kljub široki zasnovi pa se zavedamo, da takšen pregled ne more biti popoln in da zagotovo ostajajo področja, ki so v tem zborniku pomanjljivo obdelana ali celo spregledana.

V želji, da bi bila vsebina zbornika privlačna za čim širši krog bralcev, smo avtorje prosili, da pripravijo članke v obliki poljudnoznanstvenih esejev. Bolj kot kronološki pregled dogajanj v zadnjih 50 letih sta nas zanimala vrednostna ocena minulega in zdajšnjega dogajanja ter pogled v prihodnost. Pri takšni zasnovi zbornika se določeni meri subjektivnosti seveda ni mogoče izogniti, kar je pri branju treba upoštevati. Sočasno pa menimo, da bolj osebni pristop naredi članke tudi bolj privlačne in berljive.

Zanimivo je, da je pri pripravi člankov večina avtorjev ugotovila, da je neobdelanega gradiva iz obravnavanega obdobja še zelo veliko in da bi lahko po posameznih področjih v prihodnje pripravili še dodatne izčrpnije samostojne študije in publikacije. To pomeni, da je vsebina zbornika aktualna in da spodbuja k nadaljnjemu strokovnemu in raziskovalnemu delu.

Zbornik ni namenjen le obelježevanju preteklosti, temveč želi izpostaviti in spodbuditi razvojne možnosti mesta in sočasno povečati občutek pripadnosti mestu. Izkušnje v svetu namreč kažejo, da je v mestih z močnejše izraženo lokalno pripadnostjo večji tudi razvoj ustvarjalnih produkcij, hkrati pa takšna okolja privabljajo usrvarjalne sile tudi od drugod. Upamo, da zbornik, ki ga držite v rokah, predstavlja vsaj en majhen korak v to smer.

Mirja Simič, urednik